

Федчук О. Б.

ORCID: 0000-0002-7726-9003

*аспірант кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
історичного факультету*

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

КАРАШ-БЕЙ – КРИМСЬКОТАТАРСЬКИЙ ПОЛКОВОДЕЦЬ

Ключові слова: Караш-бей, Кримське ханство, військова справа, ор-бей, кримські татари.

Кримське ханство породило плеяду видатних полководців, серед яких був військово-політичний діяч Караш-бей. На перший погляд, його постать затьмарюється відомішими сучасниками: Іслямом III Гераєм, Тогаєм-беєм, Субханом Гази та Сефером Гази. Втім, насправді діяльність ор-бея теж формувала політичну кон'юнктуру Центрально-Східної Європи.

Достеменно не зрозуміло, до якого роду належав Караш-бей. Відомо, що він мав молодшого брата і племінника й до 1649 р. носив титул мірзи (тобто не був головою роду). На думку історика А. Шейхумерова, Караш був представником Ширінів [14, с. 34]. Однак у їхніх шеджере немає згадок про цю особистість. Аристократ не вказував родову належність у листуванні. Плутанини додає те, що Караша-бея часом ототожнюють з Карашем-агою (візир калги Кирила Герая). [14, с. 35]. З огляду на те, що вельможа кочував біля річки Цибульнику (де не жили Ширіни), припускаємо, що він належав до роду Ор-Мамбетів (гілка мангітів), які на той час панували над регіоном.

Імовірно, початок діяльності Караша-мірзи припадає на роки правління Бахадира Герая, який наблизив до себе Ор-Мамбетів. Вперше Караш-мірза згадується під 1643 р. як очільник ногайського чапулу на Слобожанщину. Можливо, він брав участь у поході нуреддіна Гази Герая на Московську державу та в набігу Тогає-бея на Поділля в 1644 р. Наступного року він узяв участь у “qazaq cıqmaq” Тогає-бея та Сефера Гази проти Ісляма III Герая та зазнав поразки в битві під Акмеджитом. Згодом Караш прийняв пропозицію замиритися та виступив посередником між інсургентами та Іслямом III Гераєм за умови, що хан проведитиме агресивнішу політику щодо сусідів [11, с. 533; 10, с. 346; 14, с. 51]. Сучасники характеризували сердара як непокірну людину. Зокрема, сенатор К. Беневський писав, що він “не слухається хана і робить, що хоче” [7, с. 157]. Караш-мірза був

прихильником війни з Річчю Посполитою і встановлення кримського сюзеренітету над запорожцями. Разом з Тогаєм-беєм він переконав Ісляма III Герая підтримати Б. Хмельницького і брав участь у низці битв проти поляків. Зиму 1648–1649 рр. мірза провів на Січі [3, с. 288]. За словами шляхтича Ф. Некитського, Караш та Кирич Герай були найталановитішими татарськими воєначальниками. А на думку історика М. Нагельського, майбутній ор-бей узагалі був найкращим полководцем тогочасного Криму [9, с. 136; 17, с. 109].

Переламним моментом для Караша-мірзи став 1649 р. У цей час помер ор-бей Тогай і хан зробив Караша управителем фортеці. Проте він недовго затримався на посаді, бо вже 1651 р. польний гетьман М. Калиновський розбив козацько-татарську армію під Копичинцями. Караш-бей потрапив у полон, де перебував до 1652 р., і лише через рік був поновлений на посаді [18, с. 331; 14, с. 34]. Можливо, особиста образа на Калиновського стала причиною того, що сердар умовив нуреддіна Аділя Герая видати козакам полонених з-поміж його людей для розправи під Батогом. Це налаштувало проти вельможі багатьох шляхтичів. Зокрема, С. Друшкевич називав Караша “ворогом народу”, а в 1660 р. посол Я. Венявський вимагав у Мехмеда IV Герая звільнити ор-бея за таємні перемовини з Ю. Хмельницьким [19, с. 627–633; 15, с. 124–133].

Укладення Переяславської угоди налаштувало ор-бея проти колишнього союзника. У 1654 р. він погрожував козацьким послам спустошити Гетьманщину, якщо та не відмовиться від визнання зверхності царя. Втім, його позиція була непоследовною. А вже під час битви під Охматовом в 1655 р. він пропонував Б. Хмельницькому поновити союз за умови розірвання угоди з царем, а через два роки (після битви під Озерною) розробив план кримсько-запорозького перемир'я (хоча докоряв гетьману за співпрацю з московитами) [6, с. 120–121]. Більш плідною була співпраця Караша з І. Виговським. У 1657 р. за вказівкою хана ор-бей відвідав Чигирин, уклав з гетьманом антимосковську угоду за умови визнання верховенства Варшави і Бахчисарая та бенкетував з ним. Караш-бей воював з росіянами та сподвижниками М. Пушкаря, Я. Барабаша, І. Безпалого й І. Силки під Полтавою, Лебедином, Кам'яним, Києвом та Говтвою. На думку І. Бабуріна, він був розробником плану битви під Конотопом, завдяки чому союзники розбили московитів. Після битви намісник Ору мав атакувати Лівобережжя, але усунення від влади Виговського нівелювало ці плани [6, с. 122–127; 5, с. 246, 275, 315–412; 7, с. 189–190; 4, с. 34–42].

Після цього Караш-бей зближився з Польщею. Відтепер він виступав за збереження Гетьманщини в складі Корони задля встановлення над Річчю Посполитою кримського протекторату. Караш-бей стверджував, що він схилив Виговського до Гадяцької унії, відмежовувався від чапулів

на Правобережжя, листувався з Яном III Казимиром, а посол В. Шмелінг у 1661 р. попередив його про підготовку нападу І. Сірка на Крим. Однак ор-бей інтригував і далі. У присутності польських послів він критикував Ю. Хмельницького за нерішучість, проте водночас пропонував йому визнати сюзеренітет хана. 1660 р. Мехмед IV Герай наказав Карашу спустошити Січ, але через напад донців та калмиків на Крим той залишився на півострові і лише в 1663 р. долучився до кампанії короля на Лівобережжі [20, s. 64; 8, с. 490; 6, с. 129–130; 2, с. 28–29; 16, s. 189–192, 235–236, 272, 286–287, 290–291, 296–297].

1663 р. загін московитів, калмиків та запорожців під керівництвом Г. Косакова, Еркена-Атуркая та І. Сірка атакував ханат. Караш-бей повернувся в Крим, проте в битві під Ором зазнав поразки і загинув [2, с. 148–149]. Щоправда, Евлія Челебі в 1665 р. згадує Караша-бея як живого намісника Ору, однак стверджує, що наступного року управителем фортеці став Фарраш-бей. Це дає змогу припустити, що Караш-бей був поранений у битві і жив до 1666 р. До речі, сердара оголошували мертвим і раніше. Зокрема, у 1649 р. А. Кисіль писав, що Караш-бей помер від хвороби, а польські інформатори стверджували про його загибель під Копичинцями [13, с. 200; 12, с. 356; 1, с. 213; 18, s. 331].

Отже, Караш-бей був одним з найдіяльніших полководців ханату сер. XVII ст. Може здатися, що його діяльність характеризувалася хаотичністю, але фактично вона відображала динаміку зовнішньої політики Кримського ханства тієї епохи.

Література:

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. Санкт-Петербург : Тип. В. Пратца, 1863. Т. IV. 394 с.

2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. Санкт-Петербург : Тип. В. Пратца, 1867. Т. V. 335 с.

3. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. Санкт-Петербург : Тип. В. Пратца, 1872. Т. VIII. 420 с.

4. Бабулин И. Б. Битва под Конотопом. Москва : Цейхауз, 2009. 48 с.

5. Бульвінський А. Г. Українсько-російські взаємини 1657–1659 років. В умовах цивілізаційного розмежування на сході Європи. Київ : Парламентське видавництво, 2008. 680 с.

6. Між конфронтацією та взаємодією. Українсько-кримські та українсько-ногайські стосунки у XVII – першій половині XX ст. / Брехуненко В. та ін. Київ : ІУАД, 2018. 344 с.

7. Мицик Ю. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. Київ : НАН України, 2015. Т. IV. 540 с.
8. Мицик Ю. З дипломатичного листування уряду Кримського ханства (друга половина XVI – початок XVIII століть) // Записки НТШ. Т. ССXL. Львів : НТШ, 2000. С. 473–502.
9. Мицик Ю. А. Нові документи з історії Берестецької битви 1651 р. // УДЖ. 2012. № 1. С. 135–142.
10. Новосельский А. А. Борьба Московского государства с татарами в первой половине XVII века. Москва – Ленинград : АН СССР, 1948. 450 с.
11. Смирнов В. Д. Крымское ханство под верховенством Османской Порты до начала XVIII века. Санкт-Петербург : Унив. тип. в Казани, 1887. V, XXXV. 772 с.
12. Тепкеев В. Т. Калмыки в Северном Прикаспии во второй трети XVII века. Элиста : Джангар, 2014. 448 с.
13. Челеби Э. Книга путешествия. Крым и сопредельные области. Симферополь: Доля, 2008. 272 с.
14. Шейхумеров А. А. Тогай бей. Казань : Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2022. 160 с.
15. Druskiewicz S. Z. Pamiętniki Stanisława Zygmunta Druskiewicza, stolnika parnawskiego // Dziennik literacki. Lwów : 1856. Т. II. S. 124–132.
16. Kochowski W. Historia panowania Jana Kazimierza z klimakterów Wespazyana Kochowskiego. Poznan: Nakladu i czcionkami N. Kamińskiego i spółki, 1859. Т. II. 314 s.
17. Nagielski M. Relacje wojenne z pierwszych lat walk polsko-kozackich powstania Bohdana Chmielnickiego okresu “Ogniem i Mieczem” (1648–1651). Warszawa: Viking, 1999. 430 s.
18. Serczyk W. A. Na płonącej Ukrainie: dzieje Kozaczyzny 1648–1651. Warszawa : Książka i Wiedza, 1998. 378 s.
19. Wójcik Z. Rywalizacja polsko-tatarska o Ukrainę na przełomie lat 1660–1661 // Przegląd Historyczny. 1954. № 4(45). S. 604–630.
20. Wójcik Z. Traktat Andruszowski 1667 roku i jego geneza. Warszawa : Państwowe Wydaw. Naukowe, 1959. 279, [2] s.